

Επιθυμώ να ξεκινήσω την αναφορά μου στην σχέση φιλοσοφίας και θεολογίας με την αναφορά σε ένα περισ-τατικό. Πριν από μερικά χρόνια, όταν αναζητούσα έναν...

πνευματικό, ήρθα σε συνάντησε με έναν μοναχό της περιοχής μας. Εκείνος, αντί να εκφέρει πνευματικό λόγο στη συνάντησή μας, αναλώθηκε στην στηλίτευση της φιλοσοφίας και στην υπεράσπιση της θεολογίας. Ήταν μάλιστα τέτοιος ο τρόπος του, που στην πορεία της συζήτησης αντιλήφθηκα τον λόγο που επέμενε σ' αυτό το ύφος αντί μιας πνευματικής συζήτησης.

Έρχομαι στο θέμα. Αφορμή λαμβάνω από την εορτή του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Δυστυχώς, ο εκκλησιαστικός χώρος αναδεικνύει φωνές που εναντιώνονταν στην φιλοσοφία εξορκίζοντας την. Άλλοτε με έναν επιπόλαιο τρόπο και άλλοτε με εμπάθεια. Όπως και να έχει, αυτό συνεχίζεται και στις μέρες μας. Θεολόγοι, είτε κληρικοί, είτε λαϊκοί, αντιμετωπίζουν καχύποπτα την φιλοσοφία και τον ρόλο της (στην καλύτερη περίπτωση) ή με εμπάθεια και επιθετικότητα. Ας δούμε όμως ποια ήταν η θέση των Πατέρων της Εκκλησίας πάνω στο ζήτημα αυτό μέσα από τα ίδια τα έργα τους. Οφείλω δε να επισημάνω κάτι πολύ σημαντικό. Στο ζήτημα αυτό, δηλαδή στην καχυποψία που αντιμετωπίζεται η φιλοσοφία, είναι πολύ επικίνδυνη η ημιμάθεια που είναι χειρότερη από την αμάθεια.

Αρχικά, οφείλω να επισημάνω πως η θεολογία συνδέεται με τη φιλοσοφία από αρχαιοτάτων χρόνων. Μόνο στον 20ο αιώνα η θεολογία αποσυνδέθηκε από τη φιλοσοφία από άθεους και μεταμοντέρνους φιλοσόφους, κίνηση η οποία, τελικά, φαίνεται να υποχωρεί αφού γνωστοί φιλόσοφοι όπως ο Caruso και ο Vattimo διαρκώς επισημαίνουν την ανάγκη συνύπαρξης φιλοσοφίας και θεολογίας.

Εξάλλου, ο Αριστοτέλης τα "Μετά τα φυσικά" τα χαρακτηρίζει ως θεολογία. Συγκεκριμένα, έχει επικρατήσει το βιβλίο Λ των "Μετά τα Φυσικά" να είναι η θεολογία του Αριστοτέλη.

Ήδη από τα χρόνια του αγίου Ιουστίνου, φιλοσόφου και μάρτυρος, ο οποίος δεν πέταξε ποτέ τον φιλοσοφικό τρίβωνα, οι σχέσεις μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας έχουν καθοριστεί επακριβώς στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Στις "Απολογίες" του ο Ιουστίνος έδειξε αναλυτικά το πώς πραγματοποιήθηκε η συνάντηση Χριστιανισμού και Φιλοσοφίας. Αναφέρω μόνο τα όσα γράφει ο π. Θεόδωρος Ζήσης για τον άγιο Ιουστίνo: "Ανήσυχος, ερευνητικός, χωρίς φανατισμούς και προκαταλήψεις, ελέγχει, συζητά, δοκιμάζει. Δεν καταδίκασε εξ' ολοκλήρου τις φιλοσοφίες που γνώρισε, πριν γίνει Χριστιανός, τις τοποθέτησε απλώς στις πραγματικές τους διαστάσεις. Είναι ανθρώπινα, ατελή κατασκευάσματα, περιέχουν σπέρματα μόνο της αλήθειας". Ο σπερματικός λόγος (η έμφυτη δύναμη του Λόγου του Θεού που ενυπάρχει και ενεργεί σε κάθε άνθρωπο ανεξαιρέτως) είναι εκείνος που επιτρέπει και στους φιλοσόφους να γνωρίσουν τις αλήθειες του Θεού. Γι' αυτό και ο Ιουστίνος καταλήγει αβίαστα στο συμπέρασμα: "όσα οὖν παρά πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ".

Βέβαια δεν είναι μόνο ο φιλόσοφος και μάρτυς Ιουστίνος ο μοναδικός που χρησιμοποιεί τη φιλοσοφική γλώσσα και την εντάσσει στη θεολογική σκέψη. Οι Καππαδόκες Πατέρες (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Θεολόγος) έπραξαν αναλόγως και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό. Αρκεί να διαβάσει κάποιος τα κείμενά τους «Κατά Ευνομίου» ή «Κατά Απολλιναρίου», για να διαπιστώσει πώς αντικρούουν τις φιλοσοφικές απόψεις του Ευνομίου και Απολλιναρίου, λέγοντας ότι χρησιμοποιούν εσφαλμένα τη φιλοσοφική γλώσσα και πέφτουν σε λάθη και ανακρίβειες. Σύνολη η πατερική σκέψη χρησιμοποίησε τη φιλοσοφία μορφολογικά, δηλαδή ως ένδυμα, το πλέον κατάλληλο θα έλεγα, για να ντύσει τις αιώνιες αλήθειες της.

Κρίνεται απαραίτητο, στο σημείο αυτό, να σταθώ σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο δείχνει τη λανθασμένη χρήση της φιλοσοφίας στη θεολογία. Ο Άρειος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο (325 μ.Χ.) δεν καταδικάστηκε ως αιρετικός γιατί είχε λιγότερες γνώσεις από τον Μ. Αθανάσιο (δεν υπολείπονταν εξάλλου σε γνωσιακό επίπεδο από τον Μ. Αθανάσιο), αλλά επειδή ακριβώς χρησιμοποίησε μη "αλειυτικώς" (κατά τη φράση του Γρηγορίου Θεολόγου) τη φιλοσοφία. Ο Άρειος επειδή προερχόταν από τη σχολή της Αντιόχειας, στην οποία γινόταν ευρεία χρήση της διαλεκτικής του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την αριστοτελική θεώρηση περί κατηγοριών ταύτιζε το "άγέννητον" με το "άγεννητον" και το "γεννητόν" με το "γενητόν". Με απλά λόγια ταύτιζε το "γεννᾶσθαι" με το "γίγνεσθαι". Επομένως, αφού, με βάση το αριστοτελικό σχήμα, ο Υιός γεννᾶται, άρα και γίνεται, δηλαδή είναι κτίσμα και όχι Θεός. Τι έπραξε λοιπόν ο Άρειος; Εξώθησε στα άκρα το αριστοτελικό σχήμα, και προσέγγισε το μυστήριο του Θεού αμιγώς φιλοσοφικά. Κι επειδή θεώρησε τον Υιό και Λόγο του Θεού ως "τέλειο κτίσμα του Θεού", που δεν είχε τη θεότητα, γι' αυτό και χαρακτηρίστηκε ορθά από τους θεοφόρους Πατέρες ως αιρετικός.

Οι Πατέρες λοιπόν, αναλύουν φιλοσοφικούς όρους, τόσο από την πλατωνική σκέψη όσο και από την αριστοτελική και τη στωική, όπως "επίνοια", "καθ' υπόστασιν ένωση", "ενέργεια", "ενυπόστατο", "φύση", "μορφή", "ουσία", "πρόσωπο",

"υπόσταση", "άτομο", τους δίνουν νέο, θεολογικό περιεχόμενο. Όπως αναφέρει ο π. Γεώργιος Μεταλληνός, η ελληνικότητα, λοιπόν, περιλαμβάνει στοιχεία, τα οποία ο χριστιανισμός "ενσωμάτωσε στη δική του ύπαρξη, μεταβάλλοντας τα σε θεία ζωή". Όταν ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης στο έργο του "Διάλογος περί ψυχής και αναστάσεως" (γνωστό ως "Μακρίνια") αναφέρεται στις ψυχές των σαρκικών ανθρώπων σημειώνει πως αυτές όταν φεύγουν από το σώμα συνεχίζουν να περιφέρονται στους τάφους. Αυτό είναι Πλάτωνας! Μάλιστα, τόσο ο Νύσσης, όσο και ο Πλάτων αναφέρονται σε "σκιά δη φαντάσματα". Ο άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης είναι πολύ πλατωνιστής θα πει ο καθηγητής Πατρολογίας του Πανεπιστημίου του Durham π. Andrew Louth. Προς τούτο σημειώνει ο καθηγητής φιλοσοφίας Β. Τατάκης πως "ο ψευδο-Διονύσιος εκπονεί ένα χριστιανικό μυστικισμό θεμελιωμένο στις πλατωνικές θέσεις, φροντίζοντας να τις συμβιβάσει με το χριστιανικό δόγμα".

Γράφει ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός για την φιλοσοφία: "Φιλοσοφία ἐστὶ τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν. Ἡ γὰρ φιλοσοφία ἀρχὴ ἐστὶ πάσης τέχνης· δι' αὐτῆς γὰρ πᾶσα τέχνη εὐρῆται καὶ πᾶσα ἐπιστήμη". Και για τον μεγάλο Γρηγόριο Νύσσης η φιλοσοφία είναι "ιατρική της ψυχής". Μάλιστα, ο Γρηγόριος Νύσσης, ως ο φιλοσοφικότερος όλων των Πατέρων, σημειώνει πως "η φιλοσοφία δεν είναι απόβλητη προς την τεκνογονία της αρετής". Κι ο Γρηγόριος ο Θεολόγος που εορτάζουμε σήμερα μας λέει: "Φιλοσόφει μοι περί κόσμου ἢ κόσμων, περί ὕλης, περί ψυχῆς, περί λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περί ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων". Ο Μ. Βασίλειος όταν γράφει κατά των Σαβελλιανών, του Αρείου και των Ανομοίων, δεν επιτίθεται στο γεγονός ότι οι ίδιοι χρησιμοποιούν τη φιλοσοφική σκέψη, αλλά στο ότι προσπαθούν να ερμηνεύσουν το μυστήριο του Θεού, κατεξοχήν μέσα από τα φιλοσοφικά σχήματα, τα οποία και εξωθούν στα άκρα, ελλείπει των αγιοπνευματικών κριτηρίων.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος δεν είναι υπέρμαχος της "θύραθεν" φιλοσοφίας; Στον επιτάφιο λόγο του για τον Μ. Βασίλειο γράφει απαντώντας στους χριστιανούς που έλεγαν ότι δεν πρέπει να διαβάζονται τα ελληνικά κείμενα (φιλοσοφία), ώστε να μην αλλοιωθεί η πίστη τους: "Νομίζω πως έχει γίνει παραδεκτό απ' όλους τους συνετούς ανθρώπους ότι η παιδεία είναι το πρώτο από τα αγαθά που έχουμε. Και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία... Αλλά και η εξωχριστιανική παιδεία, την οποία πολλοί χριστιανοί, έχοντας σχηματίσει λανθασμένη αντίληψη γι' αυτήν, την περιφρονούν, επειδή, λένουν, κρύβει δόλιους σκοπούς, είναι επικίνδυνη και απομακρύνει από τον Θεό... Μάλιστα από την εξωχριστιανική παιδεία έχουμε και ωφεληθεί στην ευσέβεια και στη λατρεία του Θεού, γιατί γνωρίσαμε καλά το ανώτερο από το χειρότερο και έχουμε κάνει δύναμη της διδασκαλίας μας τις αδυναμίες εκείνης. Λοιπόν δεν πρέπει να περιφρονούμε την παιδεία, επειδή μία τέτοια περιφρόνηση φαίνεται καλό σε μερικούς. Αντίθετα πρέπει να θεωρούμε αμαθείς και αμόρφωτους τους ανθρώπους που έχουν αυτή την αντίληψη".

Ο ίδιος ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, όταν ο αυτοκράτορας Ιουλιανός ο Παραβάτης απαγόρευσε στους χριστιανούς να διδάσκουν φιλοσοφία αντέδρασε εντονότατα με δύο στηλιτευτικούς λόγους του. "Τίνος τοῦ ἐλληνίζειν εἰσὶν οἱ λόγοι;", θα ρωτήσει τον Αυτοκράτορα, δηλαδή, ποιος έχει το δικαίωμα να διδάσκει και να μελετά τα αρχαία ελληνικά κείμενα; Για να απαντήσει ο ίδιος: "Δεν είναι δικαίωμα μόνο των οπαδών της αρχαίας θρησκείας η διδασκαλία των ελληνικών".

Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος τιμητικά ονομάστηκε από την αγία μας Εκκλησία «θεολόγος», παρόλο που στα συγγράμματα του είναι διάχυτη η χρήση της φιλοσοφικής σκέψης, την οποία επουδενί δεν εξορκίζει αλλά υιοθετεί υπό όρους. Σ' έναν λόγο του περί του Αγίου Πνεύματος κάνει λόγο για "θεολογικώ τερους εκ των Ελλήνων ειδωλολατρώ ν" . Και προσέξτε αυτό το "Ελλήνων ειδωλολατρώ ν", δηλαδή των εθνικώ ν. Φυσικά, δεν μπορώ να παραλείψω έναν ακόμη εξαίσιον λόγο του Γρηγορίου Θεολόγου, στον οποίο επαινεί τον φίλο του χριστιανό φιλόσοφο Ήρωνα (ο οποίος πριν τη μεταστροφή του ήταν κυνικός φιλόσοφος), και τον οποίο αποκαλεί στο λόγο του "άριστο και τελειότατο των φιλοσόφων" . Γράφει λοιπόν στο λόγο του για τον Ήρωνα: "Θα επαινέσω τον φιλόσοφο, αν και είμαι κουρασμένος σωματικώ ς □ διότι είναι φιλόσοφος... Διότι η πρέπει να φιλοσοφούμε, κατά την αντίληψη μου, ή να τιμούμε την φιλοσοφία, εάν δεν θέλουμε να πέσουμε εντελώ ς έξω από το καλό, ούτε να κατηγορηθούμε δι' απερίσκεψία, αφού έχουμε δημιουργηθεί λογικοί και σπεύδουμε με το λόγο προς τον Λόγον..." . Και συνεχίζει παρακάτω: "Πρώ τη δε από τις ευεργεσίες της φιλοσοφίας είναι να επαινούνται τα καλά □ διότι ο έπαινος προκαλεί ζήλο, ο ζήλος αρετή, η αρετή μακαριότητα, η δε μακαριότης είναι το υψηλότερο από τα επιθυμητά και εκείνο προς το οποίο κατευθύνεται κάθε σπουδαίου κίνηση" .

Κι ο Μ. Βασίλειος δεν φείδεται εγκωμιαστικώ ν λόγων προς τα ελληνικά γράμματα. Και τι κάνει; Αφιερώ νει μία ολόκληρη του ομιλία προς τους νέους και στο πώ ς μπορούν να ωφεληθούν από τα ελληνικά γράμματα. Γράφει λοιπόν σε ένα σημείο: "Μην απορείτε δε αν λέγω ότι από μόνος μου εγώ ο ίδιος έχω βρει κάτι πιο ωφέλιμο, ενώ εσείς καθημερινώ ς συναναστρέφεστε τους λογίους από τους αρχαίους άνδρες με το να μελετάτε τα έργα που έχουν αφήσει... αλλά να δέχεσθε από αυτούς ό,τι είναι χρήσιμο και να γνωρίζετε τι πρέπει να παραβλέπετε" . Και σε άλλο σημείο χρησιμοποιώ ντας το παράδειγμα της τριανταφυλλιάς: "Και όπως, όταν κόπτουμε από την τριανταφυλλιά το άνθος, παραμερίζουμε τα αγκάθια, έτσι και στην περίπτωση των συγγραμμάτων αυτώ ν, αφού καρπωθούμε από αυτά όσο είναι χρήσιμο, ας προφυλαχθούμε από το βλαβερό" .

Θέλω να αναφέρω ένα ακόμη παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο η ίδια η φιλοσοφία επηρέασε την ανάπτυξη της θεολογικής σκέψης. Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, στο έργο του "Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά, ηθικά τε και πρακτικά 150" προσπαθώ ντας να παραστήσει εικονικά τις α□διες υπαρκτικές σχέσεις των προσώπων της Αγίας Τριάδας (μέσα από το σχήμα νους - λόγος - πνεύμα), επηρεάζεται από το αυγουστίνειο μοντέλο και συγκεκριμένα από το 15ο κεφάλαιο του "De Trinitate" (Περί τριάδος) του ιερού Αυγουστίνου. Στο "De Trinitate", ο Αυγουστίνος επηρεάζεται με τη σειρά του από τις τριάδες του Πλωτίνου (νεοπλατωνικός φιλόσοφος), ο οποίος κάνει λόγο για τρεις υποστάσεις (εν - νους - ψυχή). Εξ ου και η σχετική δήλωση του Αυγουστίνου σχετικά με την επιρροή του από την πλατωνική φιλοσοφία, στο 7ο βιβλίο των Εξομολογήσεων.

Είναι προφανές πως η φιλοσοφία "έντυσε" την θεολογία. Η θεολογία δεν έχασε την ταυτότητα της, μήτε τον προορισμό της. Οι Πατέρες της Εκκλησίας που ορισμένοι τους επικαλούνται αγνώ ντας τα συγγράμματα τους, δεν είχαν φοβικά σύνδρομα και δεν εξόρκισαν την φιλοσοφία. Την συνάντησα, την μελέτησαν, κράτησαν ό,τι ήταν απαραίτητο για την διαμόρφωση του δόγματος και την υπεράσπιση της πίστης. Συνάντησαν τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, τους Στωικούς, τον Πλωτίνο

και τους καλωσόρισαν στην θεολογία με τρόπο υιοθεσίας και ενσωμάτωσης της σκέψης τους. Τα έργα των Πατέρων μαρτυρούν τη σχέση της θεολογίας με την φιλοσοφία. Κάθε τι άλλο είναι εκ του πονηρού ή εκ της ημιμάθειας.

Πρεσβύτερος Ηρακλής Φίλιος (βαλκανιολόγος, θεολόγος)

Εφημέριος Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Διάβας